

۱۴۳۳/۱۱/۲۶  
۱۴۳۳/۱۱/۲۶  
۱۴۳۳/۱۱/۲۶

# حقوق شهروندی

در قلمرو شهرنشینی

دکتر غلامرضا کامیار

دکتر عباس کریمی

مدرس دانشگاه الزهراء

استاد دانشگاه تهران

خبرنامه  
دادستر

www.dadostar.com

گزارش حقوق شهروندی در قلمرو شهرنشینی

|                     |                                                                 |
|---------------------|-----------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : کریمی، عباس، ۱۳۴۳ -                                           |
| عنوان و نام پدیدآور | : حقوق شهروندی در قلمرو شهرنشینی / عباس کریمی و غلامرضا کامیار. |
| مشخصات نشر          | : تهران: دادگستر، ۱۳۹۶.                                         |
| مشخصات ظاهری        | : [۶۰۸] ص.                                                      |
| شابک                | : ۹۷۸-۶۰۰-۲۸۲-۱۰۰-۳ : ۴۲۰۰۰۰ ریال                               |
| وضعیت فهرست نویسی   | : فیبا                                                          |
| یادداشت             | : کتابنامه.                                                     |
| موضوع               | : حقوق مدنی                                                     |
| موضوع               | : Civil rights                                                  |
| موضوع               | : حقوق مدنی -- ایران                                            |
| موضوع               | : Civil rights -- Iran                                          |
| موضوع               | : شهرنشینی                                                      |
| موضوع               | : Urbanization                                                  |
| شناسه افزوده        | : کامیار، غلامرضا، ۱۳۴۸ -                                       |
| شناسه افزوده        | : Kamyar , Gholamreza                                           |
| رده بندی کنگره      | : ۱۳۹۶ ح ۴ ک / ۵۷۱ JC                                           |
| رده بندی دیویی      | : ۳۳۰                                                           |
| شماره کتابشناسی ملی | : ۴۶ / ۳۷۱                                                      |

### حقوق شهروندی در قلمرو شهرنشینی

مؤلفان: دکتر عباس کریمی، دکتر غلامرضا کامیار

ناشر: انتشارات دادگستر با همکاری انتشارات دکتر عباس کریمی

چاپ اول: بهار ۱۳۹۶

شمارگان: ۷۰۰ نسخه

قیمت: ۴۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۸۲-۱۰۰-۳

همه‌ی حقوق چاپ و نشر این اثر برای نشر دادگستر محفوظ است. تکثیر، انتشار و بازنویس این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه، از جمله: فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم‌های بازیابی و پخش بدون دریافت مجوز کتبی و قبلی از ناشر ممنوع است. این اثر تحت حمایت «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» قرار دارد.

دفتر مرکزی انتشارات: تهران، میدان حضرت ولی عصر (عج)، بلوار کشاورز، ابتدای

خیابان فلسطین، کوچه شهید ذاکری، بن‌بست سوم، پلاک ۶

تلفن ۸۸۹۰۴۴۶۵ - ۸۸۹۰۵۴۶۰ فکس ۸۸۹۱۰۳۳۳

کدپستی: ۱۴۱۶۷۵۳۶۸۱

آدرس سایت: [www.dadgostarpub.ir](http://www.dadgostarpub.ir)

## فهرست مطالب

مقدمه ..... ۱۳

### بخش نخست - مبانی نظری حقوق شهروندی با تأکید بر حقوق شهرنشینی

فصل نخست: مفهوم حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی ..... ۲۳

مبحث نخست: نظریه مارشال ..... ۲۳

مبحث دوم: نظریه ایملر ..... ۲۶

مبحث سوم: نظریه فاولی ..... ۲۸

مبحث چهارم: تحول مفهوم شهروندی ..... ۳۱

فصل دوم: تعریف حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی ..... ۳۳

مبحث نخست: تعریف حقوق شهروندی ..... ۳۳

بند نخست: عنصر شناسی و درک دوگان مفهوم شهر و شهروندی ..... ۳۴

بند دوم: اندیشه ورزی در گستره شهروندی و شهرنشینی ..... ۴۰

بند سوم: مقایسه و نقد تعاریف ..... ۴۶

مبحث دوم: تعریف حقوق شهرنشینی ..... ۵۲

بند نخست: شهر در بستر زمان ..... ۵۳

بند دوم: شهر از نگاه پیران ..... ۵۶

بند سوم: شهر از نگاه وبر و سایر اندیشمندان ..... ۶۱

فصل سوم: رابطه‌ی حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی ..... ۶۷

مبحث نخست: نظریه همپوشانی شهروندی و شهرنشینی ..... ۶۷

مبحث دوم: شهروندی، شهرنشینی و حقوق مالکانه در سنت اسلامی ..... ۶۹

مبحث سوم: شهرنشینی و روستا نشینی از نگاه لمبتون ..... ۷۲

## فصل چهارم: مقایسه حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی با مفاهیم مشابه..... ۷۷

مبحث نخست: مقایسه حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی با حقوق بشر..... ۷۷

بند نخست: اعلامیه جهانی حقوق بشر و زمینه شکل‌گیری آن..... ۷۸

بند دوم: گفتمان حقوق بشر، حقوق شهروندی و شهرنشینی..... ۸۱

مبحث دوم: مقایسه حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی با حقوق مدنی..... ۸۷

بند نخست: جایگاه حقوق مدنی در تقسیم‌بندی علم حقوق..... ۸۸

بند دوم: موضوع (متعلق علیه) حقوق مدنی..... ۹۱

بند سوم: حق، حقوق مدنی و منابع آن..... ۹۴

بند چهارم: قلمرو حقوق مدنی و حقوق شهروندی..... ۱۰۰

بند پنجم: محدودیت حقوق بیگانگان (اشتغال و مالکیت)..... ۱۰۱

## فصل پنجم: جایگاه حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی..... ۱۰۹

مبحث نخست: جایگاه حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی در قلمرو حقوق خارجی..... ۱۰۹

بند نخست: حقوق شهروندی و شهرنشینی در اعلامیه‌های حقوق بشر و منشور حقوق

شهروندی..... ۱۱۰

بند دوم: حقوق شهروندی و شهرنشینی در حقوق اروپایی..... ۱۱۹

بند سوم: حقوق شهروندی و شهرنشینی در حقوق فرانسه و آمریکا..... ۱۲۴

مبحث دوم: جایگاه حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی در حقوق داخلی..... ۱۲۹

بند نخست: جایگاه حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی در حقوق اساسی جمهوری

اسلامی ایران..... ۱۲۹

الف: حاکمیت مردم..... ۱۳۱

ب: ترسیم هیات حاکم..... ۱۳۱

ج: حقوق و آزادی‌های اساسی مردم..... ۱۳۱

بند دوم: جایگاه حقوق شهروندی و حقوق شهرنشینی در قوانین عادی جمهوری

اسلامی ایران..... ۱۴۰

## بخش دوم - راهکارهای عملی تأمین حقوق مبنایی شهروندی با تأکید بر حقوق شهروندی

|                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------|-----|
| فصل نخست: حق خلق فضای شهری و سرپناه.....                         | ۱۵۱ |
| مبحث نخست: حق تعیین سرنوشت.....                                  | ۱۵۱ |
| بند نخست: تبیین حق تعیین سرنوشت.....                             | ۱۵۱ |
| الف: نظریه کانت.....                                             | ۱۵۲ |
| ب: نظریه ترنر و کاستلز.....                                      | ۱۵۴ |
| ج: مصادیق حق سرنوشت.....                                         | ۱۵۷ |
| د: خودمختاری و مدیریت شهری.....                                  | ۱۵۹ |
| بند دوم: جایگاه حق تعیین سرنوشت.....                             | ۱۶۱ |
| الف: حق تعیین سرنوشت و مشارکت اجتماعی.....                       | ۱۶۲ |
| ب: آثار مثبت مشارکت شهروندی.....                                 | ۱۶۳ |
| ج: ساختار شکلی دولت‌ها و ارتباط آن با تحقق مشارکت شهروندی.....   | ۱۶۴ |
| ۱. کشورهای تک‌حاکم یا بسیط.....                                  | ۱۶۴ |
| ۲. کشورهای چندپارچه یا مرکب:.....                                | ۱۶۸ |
| د: تضمین حق تعیین سرنوشت محلی در دوران قیام و انقلاب اسلامی..... | ۱۶۹ |
| هـ: انقلاب اسلامی ایران و نقش نهادهای محلی در تعیین سرنوشت.....  | ۱۷۶ |
| و: جایگاه حق تعیین سرنوشت در نظام حقوقی.....                     | ۱۷۷ |
| ز: ویژگی‌های حق تعیین سرنوشت در حوزه شهری.....                   | ۱۸۴ |
| مبحث دوم: حق بر مسکن مناسب.....                                  | ۱۸۵ |
| بند نخست: تبیین حق بر مسکن مناسب.....                            | ۱۸۶ |
| الف: مفهوم و اهمیت حق بر مسکن.....                               | ۱۸۷ |
| ب: دارندگان حق مسکن.....                                         | ۱۸۸ |
| ج: الزام به رعایت حق بر مسکن مناسب.....                          | ۱۹۰ |
| د: حق بر مسکن با رویکرد حقوق بشری (نظریه منع تبعیض).....         | ۱۹۳ |
| هـ: مفهوم "تعهد تدریجی" در میثاق حقوق اقتصادی - اجتماعی.....     | ۱۹۹ |
| و: تنوع تعهدات دولتها در رابطه با مسکن.....                      | ۲۰۶ |

- ز: تعهدات ویژه (تعهدات دولت‌ها در قبال گروه‌های خاص) ..... ۲۱۲
۱. زنان ..... ۲۱۲
۲. کودکان ..... ۲۱۴
۳. زاغه‌نشینان ..... ۲۱۶
۴. بی‌خانمان‌ها (آواره‌گان) ..... ۲۱۸
۵. معلولان ..... ۲۱۹
۶. مهاجران ..... ۲۲۰
۷. بومیان ..... ۲۲۲
- ح: برنامه سازمان ملل در رابطه با مسکن مناسب ..... ۲۲۳
- ط: مسکن در بنایه استانبول ..... ۲۲۸
۱. اهداف بیانیه ..... ۲۲۸
۲. راه‌کارهای راهبردی ..... ۲۳۲
- ع: تضمین دسترسی به خدمات و زیرساخت‌های اولیه ..... ۲۳۵
- ل: اصلاح برنامه‌ریزی، طراحی، ساخت، نگهداری و نوسازی مسکن ..... ۲۳۶
- مبحث سوم: جایگاه حق بر مسکن مناسب ..... ۲۵۰
- بند نخست: تابعیت، حق بر مسکن و تملک اموال غیر منقول ..... ۲۵۰
- الف: شناسایی حق بر مسکن (مناسب) ..... ۲۵۱
- ب: اقدامات سلبی دولت ..... ۲۵۵
- ج: اقدامات ایجابی دولت‌ها ..... ۲۵۸
- بند دوم: تعهدات عام دولت در حوزه‌ی حق بر مسکن مناسب ..... ۲۶۰
- الف: تهیه و تأمین مسکن ..... ۲۸۰
- ب: تأمین هزینه‌های مسکن ..... ۲۸۴
- ج: نظارت بر میزان اجاره بها ..... ۲۹۰
- د: فراهم آوردن خدمات اساسی در راستای تحقق مسکن مناسب ..... ۲۹۱
- هـ: تعهدات و اقدامات خاص دولت در حمایت از اقشار آسیب‌پذیر ..... ۲۹۷
- و: تاثیر اسناد بین‌المللی مربوط به مسکن بر قوانین داخلی ..... ۳۱۰

## فصل دوم: حق بر زیستگاه سالم و آمد و شد آسان ..... ۳۱۵

### مبحث نخست: حق بر محیط زیست سالم ..... ۳۱۵

بند نخست: تبیین حق بر محیط زیست سالم و طرح نظریه شهروند اکولوژیست ..... ۳۱۵

الف: نظریه هاروی میل ..... ۳۱۶

ب: نظریه لوفور ..... ۳۱۷

ج: نظریه فالكس ..... ۳۱۷

د: به دایسون ..... ۳۱۸

ه: نظر پرسل ..... ۳۱۹

بند دوم: جایگاه حق بر محیط زیست سالم ..... ۳۲۰

الف: حق بر محیط زیست سالم در حقوق داخلی ایران ..... ۳۲۱

۱. حق دسترسی، اطلاعات زیست محیطی ..... ۳۲۶

۲. ضمانت اجرای نقض مقررات زیست محیطی و حق دادخواهی شهروندان ..... ۳۲۸

۳. حق مشارکت شهروندان در اسناد صمیمات زیست محیطی ..... ۳۳۴

۴. حق آموزش های زیست محیطی ..... ۳۳۵

ب: تبیین حق بر محیط زیست سالم در حقوق بین المللی ..... ۳۳۷

۱. کنشگران بین المللی حمایت از محیط زیست ..... ۳۳۷

۲. اسناد بین المللی زیست محیطی ..... ۳۳۸

۳. حق بشری محیط زیست از نگاه حقوقدانان ..... ۳۴۰

### مبحث دوم: حق آمد و شد آسان ..... ۳۴۳

بند نخست: تبیین حق آمد و شد آسان ..... ۳۴۳

الف: آمد و شد آسان از دیدگاه حقوق شهرنشینی ..... ۳۴۴

ب: آمد و شد آسان از دیدگاه حقوق شهروندی ..... ۳۴۹

ج: حق آمد و شد اشخاص کم توان ..... ۳۵۱

بند دوم: جایگاه حق آمد و شد آسان ..... ۳۶۰

الف: محدودیتهای حق آمد و شد ..... ۳۶۰

ب: اخراج اتباع بیگانه از کشور ..... ۳۶۸

## بخش سوم - بازتاب حقوق شهروندی در فرایند تهیه و اجرای

### طرح‌های توسعه شهری

فصل نخست: حق مشارکت در تهیه طرح‌های شهری ..... ۳۷۷

مبحث نخست: حق دسترسی آزاد به اطلاعات (مصوبات و اسناد شهرسازی) ..... ۳۷۷

بند نخست: مبانی فقهی حق دسترسی آزاد به اطلاعات ..... ۳۷۸

بند دوم: مبانی قانونی حق دسترسی آزاد به اطلاعات ..... ۳۷۹

بند سوم: شیوه‌های دسترسی آزاد به اطلاعات ..... ۳۸۱

مبحث دوم: تحقیق عمومی و همه‌پرسی محلی ..... ۳۸۶

بند نخست: نظریه گفتگو پیرامون طرح‌های عمومی و عمرانی در حقوق ایران

(کلی‌نگری) ..... ۳۸۶

الف: دیدگاه طراحان قانون اساسی ..... ۳۸۷

ب: دیدگاه نویسندگان تئانی عادی ..... ۳۸۸

بند دوم: نظریه گفتگو پیرامون طرح‌های عمومی و عمرانی در حقوق فرانسه

(جزیی‌نگری) ..... ۳۹۰

الف: تشکیل پرونده: ..... ۳۹۰

ب: تحقیق مقدماتی بر اعلامیه منفعت عمومی ..... ۳۹۱

ج: تصدیق وصف عمومی طرح و اعلام منفعت عمومی ..... ۳۹۳

فصل دوم: تحدید و سلب حقوق مالکانه برای اجرای طرح‌های شهری ..... ۳۹۹

مبحث نخست: مبانی سلب حقوق مالکانه در حقوق ایران و فرانسه ..... ۴۰۰

بند نخست: قوانین سلب حقوق مالکانه در گذر زمان ..... ۴۰۰

الف: تحدید مالکیت خصوصی افراد در راستای ایجاد نظم و حفظ منافع عمومی: ..... ۴۰۰

ب: تحدید مالکیت خصوصی افراد در راستای تحقق عدالت اجتماعی: ..... ۴۰۵

ج: تحدید مالکیت خصوصی افراد در راستای ایجاد یا تسهیل تصدی‌گری دولتی: ..... ۴۰۷

بند دوم: مبانی فقهی سلب حقوق مالکانه: ..... ۴۰۸

الف: مفهوم و محدوده مالکیت در فقه امامیه ..... ۴۰۹

ب: قاعده لاضرر ..... ۴۱۲



|                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------|-----|
| ج: قاعده ولایت.....                                              | ۴۱۴ |
| د: قاعده مصلحت و حکم حکومتی.....                                 | ۴۱۹ |
| ه: قاعده ضرورت.....                                              | ۴۲۲ |
| بند سوم: مبانی حقوقی سلب حقوق مالکانه در حقوق ایران.....         | ۴۲۷ |
| بند چهارم: مبانی سلب حقوق مالکانه در حقوق فرانسه.....            | ۴۳۹ |
| مبحث دوم: موضوع (متعلق علیه) سلب حقوق مالکانه.....               | ۴۴۶ |
| بند نخست: موضوع (متعلق علیه) سلب حقوق مالکانه در حقوق ایران..... | ۴۴۶ |
| بند دوم: موضوع (متعلق علیه) سلب حقوق مالکانه در حقوق فرانسه..... | ۴۴۸ |
| مبحث سوم: غرامت، عادلانه و لزوم رعایت تشریفات دقیق.....          | ۴۵۰ |
| بند نخست: غرامت عادلانه و شیوه محاسبه و پرداخت.....              | ۴۵۱ |
| بند دوم: تشریفات دقیق.....                                       | ۴۶۰ |
| الف: حقوق ایران.....                                             | ۴۶۱ |
| ب: حقوق فرانسه.....                                              | ۴۶۷ |
| مبحث چهارم: مرافعات و مداخلات قضایی.....                         | ۴۷۱ |
| بند نخست: دادگاه‌های عمومی دادگستری.....                         | ۴۷۲ |
| بند دوم: دیوان عدالت اداری.....                                  | ۴۷۸ |
| فصل سوم: ارزش افزوده ناشی از اجرای طرح‌های شهری: حق مرغوبیت..... | ۴۸۳ |
| مبحث نخست: حق مرغوبیت و پیشینه آن.....                           | ۴۸۳ |
| بند نخست: تبیین حق مرغوبیت املاک شهری.....                       | ۴۸۴ |
| بند دوم: پیشینه حق مرغوبیت املاک شهری.....                       | ۴۸۵ |
| الف: حق مرغوبیت املاک شهری پیش از انقلاب.....                    | ۴۸۵ |
| ب: حق مرغوبیت املاک شهری بعد از انقلاب.....                      | ۴۹۰ |
| مبحث دوم: مبانی برقراری حق مرغوبیت.....                          | ۴۹۴ |
| بند نخست: مبانی فقهی برقراری حق مرغوبیت.....                     | ۴۹۵ |
| بند دوم: مبانی حقوقی برقراری حق مرغوبیت.....                     | ۴۹۸ |
| بند سوم: مبانی قضایی برقراری حق مرغوبیت.....                     | ۵۰۱ |

|                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------|-----|
| نتیجه.....                                                      | ۵۰۵ |
| متن پیش نویس قانون جامع شهرسازی با رویکردی به حقوق شهروندی..... | ۵۱۹ |
| مفاهیم کلیدی.....                                               | ۵۴۳ |
| منشور حقوق شهروندی.....                                         | ۵۵۱ |
| منشور حقوق شهروندی مصوب جلسه ۲۳۷ شورای اسلامی شهر تهران.....    | ۵۸۷ |
| فهرست منابع و مآخذ.....                                         | ۵۹۱ |
| فهرست الفبایی ۱۵ گان.....                                       | ۶۰۵ |

## مقدمه

۱. ما در کدام جهان زندگی می‌کنیم؟ انسان ناخواسته به دنیای تضادها قدم می‌گذارد و در آینه‌ی تاریخ، خوبی‌ها و بدی‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌ها، ستمگری‌ها و عدالت‌ورزی‌ها را مشاهده می‌کند. عصر تاریک برده‌داری، جنگ‌های ویرانگر جهانی و کشتار گسترده بی‌گناهان از حافظه‌ی او پاک نمی‌شود. این پیام از اعماق خندق‌های شهرها تا زردادخانه‌های مملو از سلاح‌های مرگ بار به گوش می‌رسد: هراس انسان از انسان ناتمام و او پیوسته در کمین هموعان است. چگونه می‌توان در جهانی عاری از خشونت و به شیوه مسالمت‌آمیز زندگی کرد؟
۲. حرکت از کثرت به وحدت در عرصه جهانی و تشکیل اتحادیه‌های قاره‌ای، منطقه‌ای و پیمان‌های منطقه‌ای، ملت‌ها را به یکدیگر نزدیک‌تر می‌کند. در قلمرو ملی، زدودن جهالت و نابرابری، آموزش همگانی و رایگان، توسعه مشارکت اجتماعی و برقراری حکومت قانون، نهادهای فرهنگی انسان‌ها را فراهم می‌کند و به تدریج تفاهم بر جای خشونت می‌نشیند. نهضت شهروندسازی و ترویج حقوق شهروندی، نتایج مثبتی را در مقیاس ملی و بین‌المللی، بر جای خواهد گذاشت.
۳. شهروندی، نشانه بلوغ فکری انسان به عنوان موجود اجتماعی و حرکت به سوی برابری و قانون‌مداری است. شهروند در برابر قدرتی که مطلقاً و مادامتداماً سکوت نمی‌کند، به بردگی تن نمی‌دهد و فرمانبری مطلق را نمی‌پذیرد. از آزادی طبیعی<sup>۱</sup> می‌گذرد تا به آزادی مدنی<sup>۲</sup> برسد و در امنیت و صلح ادامه حیات دهد. مدیران، در جامعه شهروندمدار، به شیوه پادشاهان حکمرانی نمی‌کنند و شهروندان را رعایای خود نمی‌پندارند. تبدیل رعیت به شهروند، یک واژه‌گزینی ساده نیست؛ معماری

---

۱. انسان در انجام هر کاری آزاد است.

۲. انسان در انجام هر کاری که مخالف قانون نباشد آزاد است.

قدرت، در چنین فرایندی تغییر می‌کند و جایگاه فرد عمیقاً ارتقاء می‌یابد. احترام به حقوق شهروندی نشانه حرکت به سوی تمدن و فرهنگ و تکریم انسان به عنوان خلیفه پروردگار بر روی زمین است.

۴. شهروند، با این توصیف، از تبعه که فرمانبری می‌کند فاصله می‌گیرد و خود را در جایگاه فرمانروایی می‌یابد. او سعادت فردی را در حیات جمعی می‌بیند و نسبت به هم‌معان خود بی‌تفاوت نیست. خطر شیوع بی‌تفاوتی در جامعه کم از شورش و بونظم نیست. فساد و استبداد حاصل برتری منافع فردی بر جمعی و استفاده ابزاری از قاننه برای رسیدن به مقاصد غیر قانونی است. شهروند به قواعد اجتماعی احترام می‌گذارد و برای ایجاد یک جامعه متمدن و قانونمدار تلاش می‌کند. با این وجود، به شیوه انی با خوانین تبعیض آمیز و نا کارآمد مخالفت می‌کند. چنانچه قانون را ناکارآمد ببیند، به عدالت می‌پردازد و پیوسته برای رسیدن به وضع مطلوب تلاش می‌کند.

۵. شهروند و شهرنشین دو مفهوم سما هستند. هنگامی که در علوم اجتماعی و حقوق از شهروند سخن می‌گوئیم، برخلاف آنچه از ظاهر کلمه بر می‌آید، سخن از شهر در میان نیست. در فرهنگ لغات تخصصی علوم اجتماعی انتشارات دانشگاه کمبریج، مدخل شهروندی یا "citizenship" با اشاره‌ای نو یا آغاز می‌شود: «ریشه‌ی مفهوم شهروندی را می‌توان در دولت‌شهرهای یونان یافت که در آنها حقوق با عضویت در شهر گره خورده است و زنان و بردگان را شامل نمی‌شد. نگاه مدرن به شهروندی در رابطه با فرایند دوگانه‌ی ملت‌سازی و صنعتی شدن، پس از انقلاب امریکا و فرانسه، شکل گرفته است.»<sup>۱</sup> به این معنا شهروندی نه به معنای

۱. سر ویراستار این فرهنگ لغات برایان اس. ترنر است که خود یکی از نظریه‌پردازان بزرگ در حوزه‌ی شهروندی است. این مدخل را می‌توان در منبع زیر جستجو کرد:

Turner, Bryan S. ed. (2006): The Cambridge Dictionary of Sociology, Cambridge: Cambridge University Press, p. 65.

سکونت در شهر، که به معنای عضویت حقوقی در یک اجتماع<sup>۱</sup> است. در یونان عضویت در شهر به معنای سکونت در آن نبوده است بلکه به معنای به رسمیت شناخته شدن حقوق اجتماعی افرادی است که در واقع تبعه‌ی دولت-شهر به حساب می‌آیند. همین مفهوم در اروپا ادامه یافت و بعد از شکل‌گیری دولت‌های امروزی و فروپاشی نظام‌های فئودالی و سلطنت‌های پشامدرن، شهروند معنای مدرنی یافت که بیش از هر چیز به تابعیت دولت اشاره دارد.

۶. مفهوم شهروندی طی دو دهه گذشته بطور گسترده بر زبان و قلم سیاستمداران جاری شده لیکن تعریف روشنی از آن ارایه نشده است. شهروندی پیوندی وثیق با تابعیت دارد. عالمان حقوق مفاهیم مبهم را نمی‌پذیرند و قانون‌گذاری بر اساس ادبیات تردید و تفسیر را ترویج نمی‌نمایند. برخی از متفکران بزرگ حقوق ایران بر این باورند که حقوق اتباع یک کشور در رابطه با مؤسسات عمومی حقوق شهروندی نامیده می‌شود.<sup>۲</sup> آیا این مفهوم تکرار حقوق اتباع یک کشور معین است یا اینکه معنای نوینی از نقش فعال فرد در یک جامعه سیاسی را نشان می‌دهد؟ شهروندی و تابعیت را نمی‌توان همانند دانست. با این توصیف، چرا شهروندی با تاخت طولانی به نظام حقوقی ایران رسید؟ ترمینولوژی حقوق تعریفی از آن ارایه نمی‌دهد و در مقدمه عمومی علم حقوق در رابطه با آن سخن گفته نمی‌شود. بیگانگی با این مفهوم به ریشه با ساختار حکومت و دیدگاه صاحبان قدرت نیست. شهروندی در بستر مردم سالاری رشد می‌کند و نظارت‌پذیری بر قدرت حاکمه را توسعه می‌بخشد.

۷. حق و تکلیف دو عنصر تشکیل دهنده حقوق شهروندی هستند. مسؤولیتهای شهروندی کم‌اهمیت‌تر از امتیازات شهروندی نیست. جهان با چالش تورم حق‌ها روبرو است. به این سبب زمزمه تدوین اعلامیه تکالیف بشر پس از نیم قرن از

1. community

۲. جعفری لنگرودی، دکتر محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳، گنج دانش، تهران، ۱۳۸۱.

تاریخ تصویب اعلامیه حقوق بشر شنیده می‌شود. حق توانایی و امتیازی است که به موجب قانون به اشخاص داده می‌شود و از نیروی الزام‌آور قانونی بهره‌مند می‌شود. شهروندی با رعایت اصل حساب دهی صاحبان قدرت، حق طلبی شهروندان و ایجاد شیوه‌های مشارکت عمومی در تصمیمات و اقدامات مهم محلی و برقراری ضمانت اجراهای نادیده انگاشتن حقوق شهروندی معنی و مفهوم می‌یابد. با این تصیف، صدور اعلامیه و منشور حقوق شهروندی توسط مراجع و اشخاص عمومی، بدون تعیین مجریان و محدوده تکالیف آنان تغییرات بنیادین و چشمگیری را در زمینه شهرسازی و مدیریت شهری ایجاد نخواهد کرد.<sup>۱</sup>

۸. رشد توسعه‌ی شهری به همراه تحولات اجتماعی و سیاسی سبب شده مسئله‌ی شهر از صرفاً یک پدیده‌ی مکانی جغرافیایی خارج و حوزه‌ی اجتماعی و سیاسی گسترده‌ای را شامل شود. این رشد از سوی عرصه‌ی فعالیت‌های شهری بتدریج از حوزه‌ی کاملاً دولتی به سمت نهاد‌های مردمی معطوف شده است و در واقع، مفهوم «شهروندی» و حقوق مرتبط با آن سیر تثبیت و تکامل خود را طی می‌نماید. انسان، از دیدگاه حقوق شهروندی، محور شهرسازی قرار می‌گیرد و در فرایند ایجاد سکونتگاه و تغییر محیط به دو صورت مشارکت می‌کند:

الف) اظهار نظر در باره طرح‌های شهرسازی و توسعه‌ی عمرانی؛

ب) شرکت در همه پرسی محلی و نظارت مسوولان در روند رشد و توسعه شهر.

۹. ارتباط مفاهیم شهر، شهروند و مدیریت شهری گسست ناپذیر است. برقراری شرایط و زمینه‌های لازم برای تعامل بین کنشگران مدیریت شهری که شامل شهروندان، نهادهای اداره‌کننده‌ی<sup>۲</sup> شهر و بخش خصوصی می‌شود، بدون وجود

۱. شورای شهر تهران، منشور حقوق شهروندی را در جلسه مورخ ۱۳۹۶/۱۱/۲۰ طی یک ماده واحده و ۱۸ بند به تصویب رساند. ایجاد حق در محدوده اختیارات و صلاحیت مراجع محلی نیست. شایسته است به منظور تأمین منافع عمومی و توسعه پایدار شیوه‌های مطالبات شهروندان از مقامات محلی بر اساس قوانین موجود تعیین شود.

قوانین کار آمد نا ممکن خواهد بود. قانون‌مداری نیز، خود، مبتنی بر تدوین قوانین و مقرراتی است که وظایف و تکالیف دو سویه‌ی شهروندان و مدیریت شهری را روشن نماید و هدف آن سامان بخشی به زندگی شهری و فعالیت‌های مدیریت شهری باشد. این اثر، می‌کوشد تا ضمن تبیین مفهوم حقوق شهروندی با تأکید بر جنبه‌های خاص این حوزه، پیشینه و خاستگاه شهروندی و قوانین و مقررات مربوطه را بررسی نموده و با تحلیل وضعیت موجود رهیافتی را برای برون رفت از معضلات پیش روی مسئله‌ی مدیریت شهر و شهروندی اتخاذ نماید.

۱۰. شهر بر مبنای پیش گفته مولود شرایطی است که در آن حاکمیت به شکل دولت-ملت<sup>۱</sup> در آمده باشد. در تعریفی ابتدایی می‌توان گفت دولت-ملت، شکلی از حکمرانی است که حاکمیت آن در مرزهای سرزمینی معین و بر جمعیت معینی اعمال می‌شود. این شکل از حاکمیت با بازتعریف مرز، جمعیت، و مکان سکونت در ابتدای قرن نوزدهم - پس از شکست نظام ناپلئونی و تعریف مرزهای دول جدید- در اروپا شکل گرفت؛ گرچه ریشه‌های آن به قرن هفدهم و پیمان‌های اشرافی پیش از آن در همان محدوده‌ی جغرافیایی<sup>۲</sup> از می‌گردد. شهر مدرن نیز در همین دوران و در رابطه با همین تحولات معنا و شکل یافته و پس از آن به همراه دولت-ملت، سراسر جهان را تحت تأثیر قرار داد.

۱۱. شکل‌گیری نظام جهانی<sup>۱</sup> و گسترش مبادله و اهمیت یافتن آن، اقتصاد نقاط مختلف جهان، به تعریف مرز ملی و معین کردن تابعیت افراد وابسته بود و به همین دلیل نظام جهانی در طول شکل‌گیری خود نظام دولت-ملت و معانی جدید شهر و شهروند را در گوشه و کنار پدید آورد. به این معنا باید گفت شهر مدرن و شهروندی مدرن مفاهیمی هستند که در ارتباط تنگاتنگ با هم شکل گرفته‌اند. شهروند اکنون به معنای تبعه‌ی یک دولت ملی است که حاکمیت آن بر او اعمال

می‌شود. در مقابل، شهرنشینی مقید به تابعیت نیست و فاقد نقایص مربوط به وابستگی سیاسی، حقوقی و معنوی به یک دولت معین می‌باشد.

۱۲. مهاجران از این دیدگاه بیگانه تلقی نمی‌شوند و در فرایند شهرسازی که مستلزم تغییر محیط و زیستگاه آدمیان (زمین) است به نحو مسئولانه‌ای مشارکت می‌نمایند. سرنوشت ساکنان زمین به یکدیگر پیوند خورده است. بیش از هفت میلیارد نفر در جهانی واحد زندگی می‌کنند؛ زمین میراث مشترک انسانها و نسلهایی است که پای بر آن نهادن خواهد نهاد. آیا آیندگان زیستگاه مناسبی خواهند داشت؟ بشر بزرگترین مخرب محیط زیست است. پدیده شهروند جهانی پاسخ مسئولانه به تصمیمات و اقدامات غیر مسئولانه‌ای است که حق بر محیط زیست سالم را از انسان سلب می‌کند. جهانی شدن یک واقعیت انکارناپذیر است. در نتیجه توسعه روند جهانی شدن هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند به تنهایی از نظم اجتماعی‌اش محافظت نماید. موضوعیت فعلی شهروندی، در برابر این فرایند، به چالش کشیده می‌شود و مفهوم نوین شهروند جهانی پدیدار می‌شود. آرمان شهروندی در مواجهه با نگرانی‌های زیست محیطی گواه خوبی بر این ادعا است که روبرو شدن با خطرات جهانی مستلزم قطع پیوند شهروندی با مفاهیم محدود کننده نظیر دولت-ملت و یا تابعیت است.

۱۳. حقوق شهروندی و شهرنشینی بر مبانی حقوق مساوی، دگرخواهی و آینده نگری استوار است. ما برای رسیدن به شهرهای آباد، امن، آسایش‌بخش، پاک نیازمند ابرازی قانونی کارآمد و مناسب هستیم. شهر با زبان خاموش از عدالت، شتم، فقر و ثروت، برابری و تبعیض، سخن می‌گوید و شهروندان خردمند را به عدالت فرا می‌خواند. شهروندان در روند شهرسازی شایسته نقشهای مهمتری هستند. شهر یک خانه بزرگ و خانه یک شهر کوچک است. شهروند منفعل در سایه احساس تعلق به شهر به شهروند فعال تبدیل می‌شود. قانون شهر نیز بستر مشارکت و همکاری را فراهم می‌کند. نظام شهرسازی ایران، تا کنون، بهره‌چندانی از نیروی نهفته اجتماعی نبرده است. این اثر می‌کوشد شیوه‌های توسعه مشارکت عمومی در فرایند تغییر محیط و شهرسازی را کشف و راهکارهای مناسب تحقق‌پذیری آن را پیشنهاد نماید.



۱۴. برای تدوین اثر حاضر، پژوهشی تطبیقی به منظور آگاهی از تجارب حقوقی سایر کشورها، به ویژه فرانسه به عنوان پرورشگاه حقوق شهروندی نوین، صورت گرفته تا از تجربه‌های ارزشمند سایر ملل و اسناد بین‌المللی، در گستره حقوق ایران بهره برده شود. در این راستا به طور خاص به بررسی مقایسه‌ای حقوق مالکانه در فرایند شهرسازی و حق دسترسی آزاد به اطلاعات و اسناد شهرسازی پرداخته شده است. به رغم داشتن آموزه‌های دینی ارزشمند در زمینه حقوق شهروندی، این رشته از علم حقوق، بومی ایران نیست. خواننده برای درک درست آن نیازمند شناخت واژه‌های دو رگه‌ای است که در فرایند ترجمه، معنای حقوقی آن تغییر می‌کند. در بررسی نظامهای حقوقی این امر مورد توجه قرار گرفته و مشخص شده است معنای درستی از مفاهیم بنیادین شهروندی ارایه گردد. برای معرفی حقوق شهروندی و شهرنشینی و ارتقاء نقش شهروندان به عنوان یکی از کنشگران اساسی شهرسازی، شایسته است نخست مبانی نظری موضوع و سیر تحول شهروندی و شهرنشینی در ایران و جهان مورد بحث قرار گیرد (فصل نخست) آنگاه مسایل عملی و نحوه حمایت قضایی از حقوق شهروندی مورد مطالعه واقع شود (فصل دوم) و در پایان بازتاب حقوق شهروندی در فرایند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری بررسی شود (فصل سوم). خوانندگان، در پایان، از دیدگاه نویسندگان این اثر در رابطه با متن پیش‌نویس قانون جامع شهرسازی آگاه و با مطالعه بخش کتاب‌نامه می‌توانند از منابع حقوق شهروندی در شهرنشینی به زبان فرانسه و انگلیسی که بطور مستقیم و غیرمستقیم مورد استناد قرار گرفته است، بهره‌مند شوند. مطالعه مجموعه لغات و اصطلاحات شهروندی (مفاهیم کلیدی) نیز امکان‌پذیر است. درک درست مفاهیم کلیدی را برای خواننده فراهم می‌نماید.

عباس کریمی، غلامرضا کامیار

تهران - زمستان ۱۳۹۵